

Ивайло Дичев
„1984“ през 1989

С нищо не е злоупотребявано през двайсети век повече, отколкото с понятието „социализъм“. Употребяват го едновременно за страни като Швеция и Албания, за политиката на лейбъристи и маоисти; наред с Брехт и Маяковски за социализъм се борят Берия, Рашидов, Пол Пот. Дори нацистите наричат себе си „национал-социалистическа работническа партия“, експропрират „плутократията“, поставят икономиката под контрола на държавата, грижат се за „обикновения“ човек. Социализъм наричат своите визии на съвършеното общество утопистите; „английски социализъм“ (ангсоц) се е възцарил в чудовищната антиутопия на Оруел. Как е възможно всичко това едновременно?

Ако „социализъм“ означава равенство пред общия интерес, тук още няма нищо ново. Хилядолетия наред моралният закон е искал тъкмо това: аз да действам от името на всички, в своето еднолично действие да бъде родово същество. С това моралният закон вече прави хората равни; ако всяка моя постъпка е извършвана така, сякаш може да бъде всеобщ закон (категорическият императив на Кант), то аз вече постулирам нещо общо във всички човешки същества, нещо, в което те са равни, и то е тяхната най-важна черта – свободната морална воля. Какво ново носи идеята за социализъм? Моралното действие изисква усилие, в него равенството пред общия интерес винаги е проблематично, по-скоро идеал, отколкото реалност. Нарасналата подвижност на обществените структури изисква общият интерес да бъде гарантиран посредством някакви обективни, независими от човека регулатори – закони, политически форми, икономически отношения. Не може да се разчита вече само на добрия стар морал в големия анонимен град, където човекът е отвързан от традиции, общност, оценяващ поглед и всяко взаимоотношение е посредствано от безстрастния съизмерител на труда, парите. Историческото развитие е поставило дилемата: или индивидуалният интерес да хипертрофира дотам, че обществото да се разпадне като цяло, или общият интерес да изкристализира в някаква форма, която да удържи родовата човешка природа, въпреки разкъсаните връзки.

Но тук започва и цялата трудност. Защото, ако пред морала хората са равни, то пред формата на равенството, социализма, те са не само равни, но и свободни от отговорност – т.е. става възможно никой вече да не полага усилие за равенството. Веднъж измислена и установена, обществената форма ще реши всички проблеми. Става възможно тя да се мисли като машина – пускаме копчето и равенството се произвежда с гаранция до безкрайност. Така средството неочаквано става цел; отделен от хората и предметен, общият им интерес противостои на всички.

Самата идея за равенството се основава върху изначалното признаване на ценността на всяко човешко същество: хората искат да са равни, за да осъществят себе си всеки отделен индивид. В името на тази ценност социализмът установява определени технологии на управление: експроприация на собствеността в една или друга степен, грижи за социално слабите, ограничаване на разликите, равни шансове за всички и т.н. Сега направете още една крачка. Технологиите за социално управление се отскубват от контрола на човека и породилата я ценностна система. Технологиите почват да самотействат. Просто в мига, когато някой има, знае, прави, мисли повече от останалите, окръжаващото мнозинство го „експроприира“. Защо? Просто така работи машината за равенство. На нея вече никой не може да се противопостави, защото тя е отчуждената, склерозирала воля на мнозинството, която във всеки нов случай без трудност удържа победа над отделния човек. Изходното положение, ценността на всяко отделно човешко същество е безвъзвратно потъпкана в процеса на изграждането на средството, технологията на управление. Сега всички са не равно ценни, а равно лишени от ценност. Човекът се е оказал безпомощен пред собственото си творение. Но момент, наистина ли всички са равни? Не става ли възможно едно малцинство да използва самодвижещата се машина на равенството за саморазправа с противници, за концентриране на все повече власт? Кръгът се затваря: по пътя към гарантираното равенство човекът е станал още по-неравен, изплъзналата се от контрола му технология е разрушила собствените си първооснования.

Тъкмо това е рубежът, който през целия си живот ще защитава Джордж Оруел (псевдоним на Ерик Блеър, 1903–1950 г.). От едната му страна – един хуманен социализъм, който израства естествено върху основните човешки ценности и никога не скъсва с тях, от друга – отчужденият, тоталитарен социализъм, който жертва реалния човек заради някакво утопическо утре и в края на краищата се превръща в средство за власт на едни хора върху други. Нещо повече, Оруел смята, че развенчаването на тоталитарния социализъм е въпрос на живот и смърт за самата социалистическа идея, която той изповядва през целия си живот. Стариият капитализъм, изграден върху индивидуалната инициатива, не може да се справи с безумието на новия свят – той дори не е способен да спре Хитлер. „Изборът е между едно колективно общество, каквото Хитлер иска да построи, и друго колективно общество, което ще възникне, ако той бъде победен“ – така мисли Оруел през войната. Защото „да се откажеш от социализма само защото много социалисти са длънопробни

хора, е толкова нелепо, колкото да се откажеш да пътуваш с влак, защото не ти харесва лицето на кондуктора“ (1937). Главното е да не се позволява целта да се откъсне от средствата, утопическото бъдеще – от настоящето, технологията – от човека. Стане ли това, ние вече сме в света на „1984“, защото той не се намира на разстояние от нас във времето – от него ни делят само живите човешки ценности.

Как е възможно? – пита се още човечеството, изправено пред разкритията за фашизма през 1949, когато излиза романът на Оруел. Как е възможно? – ще се пита то няколко години по-късно, след XX конгрес. Този въпрос пронизва романа от начало до край. И понеже сам авторът решава да напусне историята и да прекрачи в едно въображаемо бъдеще, за да го моделира лабораторно, нека и ние оставим повърхностното „разпознаване“ и поразсъждаваме върху теоремата на Оруел: как е възможно всички завинаги да бъдат подчинени?

Обществото на Океания мисли себе си като ново, наложено чрез революция, т.е. като отрицание на друго общество, онова, в което е имало капиталисти с цилиндри. Така то изведнъж се оказва без бъдеще – самото то е бъдещето, застинало във вечността. Ето какво сломява човека: утопията е вече въплътена, няма какво да се чака по-нататък. Равенството е установено. Няма частна собственост, няма расов или наследствен признак в структурирането на обществото – членовете на партията се приемат с изпит на 16-годишна възраст (т.е. – крайно демократично!). Парите нямат особена роля. Фактически основният принцип на това общество може да се изрази така: все едно кой – все едно кой работи, все едно кой управлява – цялото продължава да функционира, абсолютно независимо от хората. Машината за равенство нивелира индивидите въпреки тяхното желание; вече никой не помни в името на какви ценности е била установена тя, държавата е заради самата държава, властта – заради самата власт, насилието – заради самото насилие.

На едно друго равнище обаче машината изисква да бъде обслужвана. С това се създава основа за ново, далеч по-голямо неравенство, изградено върху един-единствен признак: политическия, т.е. участието на индивида в упражняването на властта: Оттук по чисто логически път стигаме до трите възможни касти – пролетариите, членовете на периферията и членовете на Партядрото. Първите нямат власт, вторите упражняват властта, третите контролират упражняването на властта. Пролите стоят най-ниско, защото самото материално производство изобщо не интересува Океания – целта тук не е задоволяването на потребности, а самата власт. Затова всички извън политическата сфера са неинтересни

за режима, техният живот е сведен до животинското. На тези хора им е отнет езикът, затова и те не могат да удържат някаква човешка идентичност, те буквално не помнят – забележете сцената в кръчмата, когато старецът опитва да разкаже какво е било преди революцията; нахлуват хаотични детайли, но цялостна картина не е възможна.

Езикът е изцяло притежание на онези, които имат управленски функции – членовете на партията. Впрочем „партия“ тук очевидно е термин от „новговора“ – т.е. диалектико-идеологическа безсмислица; за каква партия (думата идва от латинското „деля“) можем да говорим, ако други партии няма, не може да има и никога не е имало? Ако вместо да обединява политическата активност на членовете си, тя е само средство за техния денонощен контрол? Представете си този абсурд: героят на романа е член на управляващата партия в Океания! Има ли нещо в тази страна, което да зависи от него? Само едно: да изпълнява всеотдайно работата си по фалшификация на миналото. И Смит (това име на английски звучи като „Петров“), средният човек, нито пролетарий, нито член на ядрото, обича работата си – какво друго му остава, след като всичко му е отнето? Единственото му човешко самоосъществяване е изпълняването на анонимните команди, пристигащи по пневматичната поща. Той дори няма персонализиран началник, та да мрази, да обича, да завижда, да се съизмерва – над него няма личност, а само инструкции, той работи на конвейер.

Впрочем други отдели в Министерството на истината са довели работата още по-нататък – романи се пишат от машини, песни се композират механично. Можем да си представим едно недалечно бъдеще, когато Смит ще бъде заменен с компютър за редактиране; тогава технологията за управление ще работи безотказно, завинаги. Все едно кой – Уинстън Смит или Джон Браун, – хората са взаимозаменяеми автомати. Не е важно вече дори дали вършат работата си добре, въпросът е процесът да не спира. Впрочем съвсем същото се е случило, когато в машинното производство е бил въведен конвейерът: изведнъж вече е било все едно дали си умен или глупав, силен или слаб, опитен или неопитен; единственото изискване се е оказало да спазваш ритъма, наложен от поточната линия; и този ритъм е направил работниците равни. Има горчива ирония в това да наречем конвейерния работник „творец“ на продукта; на практика той е нает от производствената технология. Уинстън е „управник“ в същата степен – въпреки че извършва управленски функции, той де факто обслужва управленската технология, по цял ден завива една гайка в конвейера на властта. В други министерства такива анонимни

чиновници като него изтезават, изстрелват ракети по собствената столица, шпионират чрез телекрана и биват шпионирани от колегите си. Никой няма поглед върху цялото, а отделните позиции са строго изолирани една от друга (впрочем тъкмо върху собствената си изолация работят чиновниците). Принципът на конвейера е доведен докрай: човекът е придатък на технологията.

Най-високо стои Партядрото – то контролира дейността на редовите управленци. В книгата на Голдщайн – и това очевидно е възгледът на автора – ядрото се определя като колективен собственик на държавата; то поддържа бедност и хронична война, за да властва над огромното мнозинство. И наистина, в дома си О'Брайън има слуга, хубави питиета и т.н. Но ако следваме модела на Оруел, трябва да се попитаме: в какъв смисъл членовете на тази привилегирована прослойка са субекти на управлението? Те не могат да имат минало, възгледи, индивидуалност, наследствени права, собственост, ако щете, привички, капризи, вкусове – те са също така обезличени, както редовият партиен член. Двумисленето следва да е проникнало още по-дълбоко в тях (можем да си представим едно продължение на романа за самия О'Брайън, който сам се изобличава като враг и сам се наказва). В политическата монойерархия най-свързаният с властта следва да се занимава само с едно – укрепване на властта. В този смисъл въпреки битовите привилегии тук следва да цари най-голяма несвобода, най-жестоки борби, доноси, саморазправи. Сравнете това със сталинския терор – колкото по-високо стоиш в йерархията, толкова по-несигурно е положението ти, толкова по-тежки са наказанията, дръзнеш ли да следваш някакъв комунистически и човешки морал. В Океания няма друга привилегия освен една: обслужването на политическата машина. Защото тъкмо по пътя на привилегиите се разлага подобно общество – постепенно около битовите придобивки се изгражда модел на живот, някакъв личностен облик, самотъждественост, макар цинична, зараждат се неофициални ценности.

Врѣх тази йерархия не може да има – Големия брат, който гледа отвсякъде, дори от стената в тоалетната, е фикция, образ на властта. Той дори не е икона, няма място – изобразява го фотография или екран. Властта е равномерно пулверизирана из цялото социално пространство. С това още веднѣж е осъществено равенството в безличието: ако някъде имаше столица, знаме, светини, или поне тяло на Големия брат, то властта все пак би се съобразявала със собствения си център; технологията на масовите комуникации е направила възможно властта да стане напълно анонимна и оттук – безгранична. Забележете пълното

отсъствие на символа в Океания; символите биха закрепили обществото, биха му дали трайност. Дори „победата“ не е дата, няма паметно място, където е била спечелена. 1984 е число в безкрайна редица; самият Голям брат не е име, а нарицателно. Символът отправя към вечността на ценностите, името сочи някаква обективна реалност, а в Океания тя просто е изличена; цялото съществуване е сведено до ситуацията на власт тук и сега, при това – власт на все едно кой над все едно кого.

Принципът на отчуждената тотална власт се вижда най-добре в изкуствения език на Океания, в „новговора“. Ако езикът е форма на мисълта, а мисълта – потенциално действие, то промяна във формата следва да доведе до промяна в мисленето и оттук – в поведението на индивида. В това още няма нищо ново – всяко общество се самоподдържа, като моделира езика – забраняват се някои думи, налагат се стилови йерархии и т.н. В тоталитарното общество върху езика работят институции от отчуждени, анонимни служители. Сайм, макар фанатичен ангоцист, мисли твърде ясно и говори твърде разбираемо (т.е. трае, има някаква човешка самотъждественост), затова бива „изпарен“: мястото му на конвейера за производство на език без проблеми ще заеме друг. Готовият езиков продукт се връща при всеки един от работниците на конвейера, за да бъде говорен, да овладее мислите и действията му. Човекът е изковал собствените си вериги.

От една страна, новговорът прилича на компютърен език: основните му принципи са икономия, яснота, краткост, опростяване. Езикът е машина за смисъл, абсолютно независима от усилието на конкретния човек. Ако предварително е регламентирано какво и как се казва без най-малката възможност за отклонение (според романа това следва да стане към 2050 г.), то човешкото общуване следва да протича автоматически без всякакви индивидуални вариации, общуването се обезсмисля.

Но в newspeak съществува и друг, противоположен мотив и той следва от принципа на „двумисленето“. Всеки израз може да се употреби и в обратния смисъл; нещо повече, идеологически понятия са конструирани чрез съзнателно противоречие (от типа на черно-бяло). Езикът не бива да трансцидира ситуацията на употребата си, той е ситуация. Единственият му смисъл е да осъществява актове на власт, след което отново да се разтваря в собственото си правило. Идеологическите изказвания също са по своему еднозначни – те еднозначно изискват подчинение в ситуацията. Но с това е подкопан основният принцип на езика: да бъде отвъд ставашото настояще, да бъде памет на мига – този език не оставя следи, той е антиезик; съществува, за да не съществува истински

език. Защото какво по-опасно от езика в една система, основана върху хроничното разрушаване на човешката цялост! На практика единствената книга, написана на новговор, следва да е самото правило, произвеждано от конвейера, речникът.

Но ако общуването е машина, ако е все-едно-кой говори все-едно-на-кого, то този език сам трябва да произвежда своите „разговарящи“. И понеже основният му смисъл е да осъществява актове на власт в ситуация, този език непрестанно трябва да произвежда фантома на врага и да го унищожава. Не, Сайм не е прав, новговорът никога няма да победи напълно – той непрестанно ще е в процес на унищожаване на някакъв старговор, т.е. да се поляризира вътрешно на „правилен“ и „неправилен“, да се самоунищожава, да обеднява.

Най-сполучливата находка на Оруел си остава принципът на „контрол над действителността“. Ето какво гласи той: „който контролира миналото, контролира бъдещето. Който контролира настоящето, контролира миналото“.

С проблема за фалшифицирането на историята¹ Оруел се сблъсква още като доброволец в Испанската гражданска война. „Страшното е, че даден вожд или управляваща клика могат да овладеят не само бъдещето, но и миналото“ – пише той в „Поглед назад към Испанската война“. – Ако Вождът каже за едно събитие, че никога не се е случвало, значи то вече никога не се е случвало. Ако каже, че две и две правят пет – значи вече правят. Тази перспектива ме плаши повече, отколкото бомбите. Франкистите твърдят, че в страната има редовна руска армия от един милион души. Каква история ще се напише, ако те победят? Сталинистите заличават Троцки и много други стари болшевици от историята на революцията. Немците категорично отричат съществуването на пещи за хора в Полша. „Самото понятие за обективна истина като че ли изчезва от света“ – а понякога съвсем откровено се изхвърля, когато истината се обявява за „расова“, „класова“, „идеологическа“ и пр...

След войната, в „Бележки за национализма“, Оруел пак подхваща тази тема. Под „национализъм“ трябва да разбираме партизанщина, безскрупулно защищаване на интересите на собствения клан отвъд добро и зло. Разбира се, най-откровени „националисти“ са фашистите, но за съжаление те далеч не са единствените през ХХ век. Отцепилата се от родово-човешкото нация, класа, секта или просто банда отказва да

1. Тази, както и много други теми от „1984“ авторът подхваща във „Фермата (Приказка за животни)“, 1945 г., една алегория на сталинизма.

приеме останалите двукраки същества за хора – те са „врагове“, „тор“, каквото искате. Въпросът не е в това, че „националистът“ е готов да ги избие – това е правено с успех и преди; въпросът е, че той унищожава самото общо пространство, отказва да живее в един и същ свят с тях. Разкъсана е самата идея за обща действителност, да не говорим за ценности, за морал. „Който не е с нас, е против нас“ може да се преведе и така: „който не е с нас, не съществува“ – врагът е дразнение на мига, което бързам да отстраня; при това аз съм готов да манипулирам спомена си по начин, който ми изнася – да се манипулирам и да забравя за това (двумислене в действие).

Промислете това в цялата му чудовищност. Новата тоталитарна власт на „националистите“ не борави вече само със закони, с армия или полиция; тя присвоява самото общо пространство, в което сме поместени. С това всички мои действия са предварително обречени – те съвсем съзнателно и цинично ще бъдат преמודелирани в удобна форма утре, посредством конвейера на отчуждената власт аз ще бъда преизмислен, всички мои следи – заличени. Какво е паметта без знаците? Нищо повече от случайни проблясъци, смътни съмнения, неволни спомени в стил Пруст. Когато цялото многообразие от знаци бъде присвоено от властта, аз се озовавам абсолютно сам, разкъсан на ситуации, абсолютно неспособен да докажа дори на себе си, че съществувам. Сега цялост, реалност, минало може да ми вмени само властта, но тя е политическа, т.е. непрекъснато решава ситуационни цели – затова, вместо да ме формира веднъж завинаги, тя безспирно ме меси, преמודелира. Старите тирании са записвали историческите си победи, превръщали са ги в светини – но със самия този акт те вече са се обричали. Защото, макар победени, противниците им получавали реалност; самият принцип на истината като общо пространство подкопава тиранията – той позволява да съществува и друга позиция. Изпълнен с очевидността, че действията му остават, че добива реалност действайки, човек отново и отново ще дръзва да бъде свободен, да се противопоставя. Обратно, човекът в тоталитарното общество, лишен от обективно минало, сведен до нереална точка от физиологични усещания, няма абсолютно никакъв мотив за противопоставяне. Каквото и да прави, централизираният конвейер на паметта ще го преработи.

Сега по-добре разбираме „как е възможно“ – защо евреите дисциплинирано чакат на опашка пред товарните вагони, защо старите болшевики повтарят, че другарят Сталин не знае, защо шепа млади хунвейбини могат да тероризират милиони, защо Пол Пот успява да осъществи

идеята на дисертацията си, защитена в Сорбоната. Разпаднала се е самата действителност; отчуждаването на знака от сетивото превръща света в халюцинация (забележете колко често Оруел говори за „хипнотично“ действие на властта). Нещата едновременно са и не са, бялото е и черно. Лишен от абсолютно всяка опора – минало, език, бит, традиция, – човекът възприема като реално само едно: подадените команди. Те са последното човешко нещо сред хаоса, тези уверени, еднозначни, овластени думи. Тук има някакъв смисъл, не може те да нямат нещо предвид – повтаря лишеният от реалност човек, докато съблича дрехите си и прекрива със смътна надежда в душегубката...

Но в своята изчистеност политическата теорема на Оруел крие още един въпрос: какъв е статутът на самата управляваща прослойка, която манипулира реалността? Ако там горе цинично използват новговора, за да владеят масите, а помежду си общуват нормално, сиреч придържат се към неща, като истина, минало, самотъждественост (поне – за да управляват по-добре), то с цивилизацията все още не е свършено.² Възниква обаче въпросът как точно се поставя границата между единия и другия тип хора; как така до 16 години ще бъдеш набор от ситуации, а след това, издържайки изпита за член на партията, ще станеш субект? Единственото решение отново е, че технологията за контрол на реалността противостои на всички в обществото, включително на ядрото, че никой вече не може да я спре. Само така антиутопичният свят ще бъде вечен.

Уинстън, служител в Архивния отдел, се занимава с редактиране на станали неудобни от политическа гледна точка (т.е. за настоящия момент) статии в стари броеве на „Таймс“. В четвърта глава ни е показано как той прави това: някакви личности са станали „неличности“, трябва да се унищожи статията за тях от един миналогодишен брой и да се запълни мястото с нещо друго. Впрочем защо изобщо трябва да се запълва? Защо старите вестници просто не се изгарят (както например правят с книгите в „451 по Фаренхайт“ на Бредбъри)? Ето защо: миналото не бива да отсъства, тогава индивидът може да копнее по него, да го възстановява самостоятелно; картотеката на миналото е винаги пълна догоре – но само с необходимото на властта днес.

И тъй на мястото на „изпарените“ Уинстън измисля (!) войника Огилви с абсурдно примерна биография, умрял геройски във войната с

2. Повечето антиутопични визии са конструирани именно така – едни взимат властта над други; узурпаторите са лоши хора, но принципно остават в границите на човешкото.

Евразия. Колкото по-нелепо, толкова по-малко допълнителни корекции ще се наложат. Всички вестници се изземват от архивите и се пренапечатват, така че истинските хора изчезват, сякаш никога не ги е имало, а измисленият Огилви става толкова реален, колкото Карл Велики или Юлий Цезар.

Но почакайте, за какъв Цезар можем да говорим изобщо? Наистина историята винаги се е пишела от победителите; но в тоталитарна Океания има нещо повече, историята се „актуализира“ непрекъснато. Не бива да има стабилна реалност; съществуването на някакви определени, независими от властта факти вече е условие за възникване на определени, независими от властта мисли и отгук – действия. Революцията е перманентна („революция“ – пак термин, изпълнен с двумислене; има я, за да я няма), властта непрекъснато се взема, миг след миг. В Океания побеждават непрекъснато, всяка ситуация е победа над предишната – затова и почти единствената мярка за всичко е „Победа“. При това побеждава все едно кой – побеждава самодържащият принцип на тоталната власт. Но ако историята се пренаписва непрекъснато, то тя става чиста условност, политическо средство; историята вече не е там, независима от нас, тя е проекция на собственото ни съзнание, халюцинация. Утре Евразия ще стане съюзник и измисленият Огилви ще трябва да бъде преизмислен. А Цезар – той вероятно толкова хиляди пъти е актуализиран, че едва ли изобщо можем да установим какво е било в началото. Самата цинична мисъл, че фактът може да е измислен користоно, че е позволено политическо отношение към истината, вече подкопава реалността на света. Защото свят без минало не може да има нито бъдеще, нито дори настояще. Не случайно съзаклятниците (какво, впрочем, абсурдно, нереално съзаклатие!) пият за миналото.

Пред тоталната власт няма абсолютно никакви граници – тя може не само да експроприира физическия свят, да моделира човешките отношения; за нея не е свещено дори миналото. С това властта изпада в абсолютен политически солипсизъм – подобно на Фихтевия Аз тя създава света от себе си и без оглед на друго, освен на себе си. Нещо повече, самото създадено не трае, в следващия миг пак тя го отменя, за да създаде друго, съобразено с новата ситуация. Властта е абсолютно свободна и неочаквано, тъкмо поради това, тя се оказва абсолютно несвободна – вече не може да прави нищо друго, освен да се самоизмисля; единственият модус на нейното съществуване е самоутвърждаването. Виждаме го в Архивния отдел: безсмислено и непрестанно подменяне на факти, цифри, фотографии, стихове – (това е лавинообразен процес, защото с хода

на времето фактите стават повече). Във всяка секунда властта трябва да се самопосочва и самообосновава: аз съм права, аз съм власт, аз съм. Пред нея няма друга реалност, на която да се опре и чрез която да съществува (още за Платон е било ясно, че едното е възможно само благодарение на съществуването на другото). Тя се е самозарилила в мига, в който се е поставила отвъд реалността.

Но има и още един механизъм за производство на реалност: и тук, както в случая с езика, това е създаването на врагове. Врагът е единственото друго на властта, чието съществуване тя (временно!) признава като обективно и независимо, като нещо извън себе си. Принципът на тоталното настояще, т.е. превръщането на всичко в средство на политическата ситуация и прекрочването на ценности, истина, минало, вече автоматически иска появата на врага. Разбира се, вярно е, че поддържането на такава фигура има практически смисъл, служи за отдушник на агресията у потиснатите, мотивира бедността, всява страх и т.н. Но социалният пейзаж на романа внушава и друго: единственото реално съществуващо нещо е дръзналият да се изправи срещу властта – бил той Голдщайн, Евразийският или Изтазийският войник, еретикът Смит. Единственото реално събитие е победата на анонимната технология (в романа я наричат партията, но тук не става дума за хора!) над него. Чувството по принцип е насочено навън от човека, към нещо обективно съществуващо – единственото чувство в света на англо-соц е омразата; само тя създава реалност, омраза към все едно кого.

Но тук трябва да направим заедно с Оруел и последната крачка. На практика властта сама създава дори врага: перманентната война се поддържа съвсем съзнателно. О'Брайън фактически вербува Джулия и Уинстън за еретици. Извън властта ли е тогава врагът или не? Можем да го кажем така: властта, възцарила се като тотално настояще, може да се снабдява с реалност само в акта на самоунищожението си; тя трябва перманентно да „изяжда децата си“.

Неведнъж „1984“ е била тълкувана и като атака срещу католицизма. Наистина християнската религия прави първия опит за тотално преобразяване на човека. Не можеш да бъдеш праведен от самото начало, трябва да съгрешиш и да се покаеш; в известен смисъл твоят грях, т.е. бунт срещу Бога, е предвиден в божия промисъл; чрез него ти добиваш човешката си реалност, за да можеш после свободно да се върнеш в лоното божие. Властта, тъй да се каже, те изкушава, за да има над какво да възтържествува. Защото една безгранична и окончателно установена власт, божия или политическа, не би била власт над нищо, би

обезсмислила себе си.

Но християнското грехопадение е вътре в индивида, прави го истеричен в собствената му победа над себе си. Съвсем друго е онова, което става през нашия век. Тоталитарната власт е анонимна, за разлика от свръх-идентичната персона на Бога тя е низ от ситуации. Затова тук врагът може да се постулира единствено извън обществото, не в морална драма, а в акт на политическа конфронтация. Някой трябва непрекъснато да бъде мразен, разкриван, побеждаван – евреите, кулаците, интеллигенцията, все едно кой. Без враг тоталитарната власт, лишена от традиционните основания на наследственост, собственост, знание, религиозни правила, закони, избори и пр., губи реалност, светът се разпада на кванти. Каква ирония: своята идентичност тоталитарната власт трябва да търси във фигурата на врага! Впрочем тъкмо затова и първото следствие от връщането към човешките ценности в процеса на десталинизация след 1956 г. беше политиката на мирно съвместно съществуване; в момента, когато обществото почна да възстановява своето трансцендиращо го друго – ценности, минало, морал, – то вече нямаше нужда да си набавя реалност чрез произвеждане на врагове.

Не е трудно днес да критикуваме конструкцията на Оруел. Всичко ни се вижда някак прекалено изчистено – как така изведнъж ще се установи по цялото земно кълбо тоталитарна диктатура? От друга страна – можем ли да бъдем сигурни какви последствия би имала една ядрена война или, по-вероятно – една екологическа катастрофа? Днес разложението на диктатурата в Океания чрез постепенно „оаяждане“ на управляващата върхушка (появата на привилегии, „връзки“, затворени елитарни общества, наследствени права и т.н.) ни изглежда по-вероятно, отколкото очакваният от Уинстън бунт на пролите. Но можем ли да предвидим развитието и техническите средства за контрол над мисленето и поведението?

През 1959 г. от висотата на историческата дистанция (най-вече – новия курс в СССР), Хъксли критикува модела, построен в „1984“: подобна власт би била дълбоко неефективна. „Контрол, упражняван чрез наказване на нежеланото, е далеч по-неефикасен, от контрол чрез поощряване на желаното – пише той. – Наказанието временно спира нежеланото поведение, но не може да предотврати нуждата на жертвата да се връща към него отново и отново. Самите психо-физически «отпадъчни продукти» от наказанието понякога са също така нежелателни, колкото и поведението, за което индивидът бива наказван. Психотерапията отстранява именно вредните антисоциални последици от минали

наказания. “Хъксли смята, че в собствената си антиутопия „Прекрасният нов свят“ (1931 г.) се е оказал в последна сметка по-прозорлив: няма нужда от Полиция на мисълта, от следене, от мъчения. Човекът може по-добре да бъде дресиран със захарче, отколкото с камшик. Маркузе ще подхване тази тема в „Едномерният човек“. Съвременното консумативно общество е съединило властта с потребностите, наладата с експлоатацията, истината с ефективността. Това е общество, в което вече практически няма опозиция: то се разраства, движено от ирационални сили, изтощава ресурсите, руши екологията, дехуманизира човека и вече никой не може да го спре. Едномерният щастлив идиот е лишен вече дори от възможността да осъзнае съществуването на власт, господство, ирационалност. Ако в Океания безгранично трябва да нараства властта, то в едномерния свят, лишен по същия начин от трансцендиращо друго, безгранично ще нараства консумацията.

Още по-ясна става противопоставянето в сравнение с „Ние“ на Евгений Замятин, издаден през 1924 г. Оруел възприема общата структура, Благотелята става Големия брат, любовта индивидуализира и сама по себе си е бунт, финалът е предателство. Но той променя основополагащата аксиома: за разлика от щастливия Д-503, който разглежда нещастията като повреда и болест, Уинстън Смит е онтологически нещастен; той живее в отчаяние, нищета, отчуждение. С това светът на „1984“ е много по-близък до „Чевенгур“ или „Изкопа“ на Платонов, които Оруел, разбира се, не е могъл да познава – човекът непрестанно тъгува по изгубената реалност.

Поне в едно обществото на перманентния терор е по-добро от обществото на безмозъчното щастие: в него още го има страдащия, прогонен от света човек. Именно на него, „малцинството от един човек“, залага Оруел; когато конвейерът на щастията от „Прекрасният нов свят“ заработи без засечки, с надеждата е свършено. Героят на „1984“, сломен, отчаян, победен, продължава да тъгува по ценностите, по обща реалност с другите хора; той не може да бъде такъв, какъвто го моделира редът на Океания, прави абсурдните скокове към другия човек, влюбва се в Джулия, доверява се на О’Брайън, противно на всякакъв здрав смисъл. Самата дефиниция на човека при Оруел носи повече надежда, отколкото при Замятин и Хъксли. Уинстън предава Джулия, но с това светът му рухва, той вече има минало, случило се е нещо необратимо – и това по един парадоксален начин укрепва вярата ни в човека. Той се е оказал „смъртен“, предателството го е убило; след станалото Той не може просто да продължи да живее като Д-503. В това е и хуманистичният

патос на повлияната от духа на екзистенциализма Оруелова „философия на отчаянието“. Не е изключено човекът да бъде изличен от лицето на земята – но човешкото в него не може да бъде подвластно.

През 1948 г.,³ когато пише романа, Оруел вече е болен от туберкулозата, която две години по-късно ще отнеме живота му.

Сложният му жизнен път – от напускането на имперската колониална полиция в Индия, през полугладното съществуване на ляв интелектуалец, участието в Гражданската война в Испания на страната на антифашистките сили, до големия литературен успех с „Фермата“ през 1945 г. – завършва в несигурност и разочарование. Започва Студената война. Наместо да се върне към ценностите след общата победа над фашизма, човечеството пак се е конфронтирало; родил се е нов, по-чудовищен тоталитаризъм, който има нужда от врагове. Перспективата за хуманен социализъм изглежда по-далеч от всякога: политиката тържествува над морала, идеологията над истината, ситуацията над човешката цялост. Дори науката не е донесла щастие на човечеството – казват, че в последните си години Оруел натрапчиво се боял от атомна война, поради което живеел със сина си извън Лондон.

Забележете, колко чужд е светът за човека в „1984“ – в него всичко се руши, отблъсква, боли. Дори от тялото си е прогонен героят – трябва да потиска сексуалните си пориви, да поглъща отвратителна храна, да прави гимнастика под командата на телекрана. Тялото боледува; духът е прогонен от материята и не може да влезе в съгласие с нея. Топлотата, ласката, леглото, красотата – те се оказват първата крачка към бунта срещу социалния ред; в тях отчуждението на човека от света е превъзможното, а политическият конвейер, наречен англоц – спрял. Но това помиряване на духа с материята има и по-дълбоки измерения, то е и във възстановяването на истината, опита, миналото, реалността. Става дума за преодоляването на тоталната Политичност, превърнала света на тоталитаризма в кошмарна халюцинация.

С това ролята на писателя изведнъж се е оказала парадоксална: той изпълнява своята политическа роля, противопоставяйки се на политизирането. „Когато се ангажира в политиката – пише Оруел в «Писателите и Левиатана» през същата 1948 г., – той може да прави това като гражданин, но не като писател. Едната му половина, която в известен смисъл е той целият, може да действа решително, дори насилнически, ако се

3. Тази дата е последната точка в предсказанията на Нострадамус; Оруел обръща последните две цифри, за да получи заглавието си; в един работен вариант то е било „Последният човек“.

налага, както прави това всеки друг човек. Но произведенията му, доколкото те имат някаква стойност, ще си останат създадени от по-здравата половина, която остава настрана, записва нещата, които се извършват, и приема тяхната необходимост, но отказва да бъде измамена от-носно истинската им природа.“

Ако се замислите, тук е описано едно почти шизофренично разцепване на личността; нещо повече – Оруел изисква това разцепване на „морален“ и „политически“ човек. Самата идея за равенство на човешките същества (с която той никога няма да се раздели) го предполага – не може едни да действат, други да „записват“, всеки трябва да носи в себе си цялото, включително – политическия елемент. Категорическият императив след Аушвиц и ГУЛАГ, ако вярваме на Оруел, не е в отхвърлянето на политическото, а в поставянето му върху здравата основа на общите човешки ценности. Ние трябва да се конфронтираме, да отстояваме интереси, да се борим за по-добро общество; но ние сме длъжни да правим това вътре в една и съща реалност, стъпили поне върху едно – общото пространство на истината. В романа си Оруел ни показва, че истината съвсем не е природна даденост и лесно може да се разруши от една политическа машина. Но с това човекът издърпва изпод краката си земята, на която е стъпил, и се озовава в Океания, т.е. в нищото.

Мрачната визия на Оруел излиза, след като фашизмът е победен. Ако пресметнем тригодишните планове, ще открием, че англоц е бил установен около 1956-а – годината на XX конгрес. Самата 1984-а (обявена за година на Оруел от ЮНЕСКО) бележи края на „застоя“ и поврат към окончателно преодоляване на остатъците от отчуждения конвейерен социализъм. Тези съвпадения по-ясно ни позволяват да видим, че светът на Оруел (за разлика от този на Хъксли-Маркузе) е зад нас. Оруел пише, за да не се окаже прав, неговата антиутопическа прогноза успя с това, че не се сбъдна. И ако днес, с над 40-годишно закъснение, най-сетне се решаваме да представим на нашата култура този станал вече класически в световната проза роман, това ни дава увереност, че 1984-а е наистина отминала. Нещо повече: че ние вече не можем да живеем без минало – може би страшно, рушащо илюзии, но обективно и неподвластно. Минало, което да превърне общия ни живот в реалност.

КРАЙ

© 1989 Ивайло Дичев

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/8342>]